

”Järkeile oikein tai saat kepitä!” Wolffin kokeellinen rationalismi ja pakotetun rationaalisuuden menetelmä

Visa Helenius

Valistus vaati järjen itsenäistä käyttöä ja korosti tiedon tärkeyttä (ks. Bristow 2017, kohta 1).¹ Omalähtöisen ja kriittisen ajattelun sekä laajan tietämyksen ajateltiin johtavan ihmisen henkiseen kehittymiseen ja edelleen ihmisen sekä ihmisyyhteisöjen onnellisuuteen. Saksalaisfilosofi Christian Wolffin (1679–1754) filosofia tarjoaa kiinnostavan näkökulman valistuksen teemaan: hän uskoi esikuvansa Gottfried Wilhelm Leibnizin (1646–1716) mukaisesti, että järjen avulla ihminen voi täydellistyä, mutta hyväksyi toisaalta *pakotetun rationaalisuuden menetelmän*, jonka mukaan kansalaiset voidaan tarpeen vaatiessa taivuttaa tai jopa pakottaa rationaalisuuteen. Käsittelen artikkelissani Wolffin rationalismia ja sen yhteyttä kyseiseen menetelmään.

Valistus, rationalismi ja Wolff

Ranskasta alkunsa saanut valistusaate oli intellektuaalinen ja filosofinen liike. Sen yhteydessä esitettiin muun muassa uudistuksellisia ja radikaaleja poliittisia tavoitteita, jotka johtivat osaltaan Ranskan vallankumoukseen. (Bristow 2017, johdanto.) Valistuksen keskeisenä syntytekijänä on pidetty eurooppalaisen henkisen kulttuurin kriisiä, sillä perinteiset eettiset ja uskonnolliset käsitykset olivat ajautuneet ongelmallisiksi (ks. Israel 2001, 541, 543). Kantin kuuluisassa luonnehdinnassa kiteytynee hyvin valistuksen idea ja uudistusmielisyys:

Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. (Kant 1995, 78.)

Valistuksen synnylle on löydettävissä monia tekijöitä, kuten suhteellisen autoritaarisen kristikunnan opit, kristillisen maailmankatsomuksen ongelmat,

¹ Valistuksen käsitteen tarkka määrittely on hankalaa johtuen muun muassa sen levinneisyydestä ja paikallisista muunnoksista. Bristowin (2017) katsausartikkeli on pätevä johdanto valistukseen. Koiviston, Mäen ja Uusituvan (1995) kokoelma koostuu useiden keskeisten tekstien suomennoksista. Pietarisen (2015) suomalaisen filosofian historiaa käsittelevä kirja sisältää hyödyllisen katsauksen (s. 38–61) valistuksen pääsuuntiin ja suomalaisen valistusfilosofian vaiheisiin.

tieteen löydökset, uudet filosofiset teoriat ja Euroopan yhteiskuntarauhaa monin tavoin vahingoittanut ”yleiskriisi” (ks. Hobsbawm 1954; Trevor-Roper 1967; Trevor-Roper 2001).²

Valistus voidaan jakaa kahteen linjaan, *empiristiseen hyötyvalistukseen*, jonka lähtökohtia olivat muun muassa kokemuksen painottaminen ja utilitaristiseen etiikkaan sitoutuminen, ja *rationalistiseen järkivalistukseen*, jonka lähtökohtia puolestaan olivat systemaattisen ajattelun vaatimus ja luottamus järjen antamiin selviin ja tarkkoihin totuuksiin, joiden ajateltiin olevan inhimillisen tiedon erehtymätön perusta (Pietarinen 2015, 38–41). Vaikka Wolff edustaa kyseisistä suuntauksista jälkimmäistä, kokemustieto ja filosofian käytännöllisyys ovat hänen ajattelussaan keskeisessä asemassa. Tätä seikkaa ei ole aina huomioitu riittävästi (ks. Fugate & Hymers 2014, 17–20; Hettche & Dyck 2019, 4. luku). Näin ollen Wolffin filosofia ei ole niin sanottua ”arkki-rationalismia” (Hettche & Dyck 2019, 4. luku) tai ”nojatuluifilosofiaa” (Huenemann 2008, 3) eli kokemuksen tyystin hylkäävää *vahvaa rationalismia*, jota ovat kannattaneet filosofian historiassa mitä ilmeisimmin muiden muassa Parmenides ja Zenon Elealainen (ks. Helenius 2019, 10–12; Wolff 1963, 7). On myös huomattava, että Wolff ei hyväksynyt kaikilta osin Leibnizin filosofiaa (ks. Fugate & Hymers 2014, 15, 19 ja 20; Hettche & Dyck 2019, 2. luku).³

Rationalismi voidaan jakaa *rationalistiseen epistemologiaan*, jonka mukaan on olemassa väitteitä, joiden oikeuttaminen ei perustu kokemukseen, ja *rationalistiseen metafysiikkaan*, jonka mukaan todellisuus on peruluonteeltaan intelligiibeli eli järjellinen (ks. Huenemann 2008, 2–12). Rationalismin keskeinen käsite on rationaalisuus, joka kuitenkin on monimerkityksellisyytensä takia ongelmallinen (Lehrer 1999, 206; Pollock 1999, 387). Keith Lehrerin mukaan rationaalisuuden käsitteen vaihtoehdot perustuvat kolmeen käsittepariin: käytännöllinen–teoreettinen, henkilökohtainen–henkilöidenvälinen ja staattinen–dynaaminen. Kyseisten pariin avulla saadaan kahdeksan erilaista vaihtoehtoa rationaalisuudelle (Lehrer 1999, 206). Rationalismiin liittyvä rationaalisuus vaikuttaisi olevan teoreettista, henkilöidenvälistä ja staattista. Wolffin filosofian rationaalisuuteen yhdistyy edellisten lisäksi käytännöllisen ja dynaamisen aspektit, kuten esitän seuraavassa luvussa.

Wolff vaikutti Keski-Euroopan saksankielisellä alueella, jossa oli käynnissä reformaation jälkeinen kuohuva aikakausi. Kolmikymmenvuotisen sodan (1618–1648) päätyttyä alue oli myös monin paikoin tuhoutunut. Akateeminen toiminta oli uuden ajan alussa usein teologien valvomaa, minkä seurauksena

² Kirjoituksen käännökset ovat tästä eteenpäin minun.

³ Leibnizin ja Wolffin filosofioiden yhtäläisyyksistä ja eroavuuksista ks. Beck 1969, 257 ja 262–275; Fugate & Hymers 2014, 15–20; Hettche & Dyck 2019, kohta 2.

ilmeni monenlaisia opillisia kiistoja erilaisine uhkineen ja rangaistuksineen (ks. Helenius 2022). Wolff itse oli erään kuuluisan tapauksen keskushahmo: hänet karkotettiin kuolemanrangaistuksen uhalla Hallen pietistisestä yliopistosta ja Preussista vuonna 1723. Julkisen syytöksen mukaan Wolff oli sekä myötmielinen Leibnizin filosofiaa kohtaan, jonka nähtiin olevan osin ristiriidassa pietistisen opin kanssa, että puolustanut luennoillaan epäilyttävänä pidettyä kungfutselaista etiikkaa. Karkotuksen jälkeen Wolff siirtyi Marburgin yliopistoon, jossa hän päätti filosofiansa latinankielisen teossarjan. Erinäisten käänteiden jälkeen Wolffin näkemykset sallittiin jälleen Preussissa vuonna 1736, ja hän palasi Hallen yliopistoon neljä vuotta myöhemmin. (Beck 1969, 258 ja 259; Hettche & Dyck 2019, 1. luku; Rydberg 2021, 190.) Wolff on nähty kyseisen kiistan voittajana – häntä on pidetty jopa valistuksen marttyyrinä (ks. Hettche & Dyck 2019, johdanto). Viimeaikaiset tutkimukset ovat kuitenkin tuoneet uutta tietoa kiistan todellisesta luonteesta ja seurauksista. Tapahtumaa on esimerkiksi tulkittu liikaa Wolffin hyväksi. Lisäksi Wolffin puolustamiseksi laadittu wolffilainen propaganda (ks. Israel 2001, 555–558) aiheutti virheellisiä käsityksiä, jotka vahingoittivat Hallen pietistisen liikkeen jäseniä enemmän tai vähemmän oikeutetusti (ks. Grote 2017, 18–66; Grote 2018; Rydberg 2021, 190).

Wolffin kokeellinen rationalismi

Wolff kehitti Leibnizin näkemyksestä filosofiansa, jota voidaan kutsua *kokeelliseksi rationalismiksi* ja jonka lähtökohta on valistuksen ja rationalismin mukaisesti järjen oikeanlaisessa käytössä (ks. Wolff 1740; Wolff 1770; Wolff 1963, 74–78).⁴ Wolffin rationalismissa yhdistyvät omintakeisesti voimakkaat järjen periaatteet (ks. Wolff 1963, 60; Wolff 2001, 1–61), eksaktin käsitteemmäärittelyn vaatimus (ks. Wolff 1740, 53; Wolff 1963, 59–60) ja kokeellisen luonnontutkimuksen hyödyntäminen (ks. Hettche & Dyck 2019, 17–20; Wolff 1963, 3, 53–58). Tarkemmin sanottuna Wolffille tietyt aprioriset periaatteet, kuten ”yksikään asia ei voi olla samanaikaisesti tosi ja epätosi” (ristiriidan periaate) ja ”jokaisella olemassa olevalla asialla on jokin syy tai peruste” (riittävän perusteen periaate), mahdollistavat kokemuseräisen tiedon perustelemisen (Hettche & Dyck 2019, 17).⁵ Wolff esimerkiksi esittää, että metafysiikkaan perustuvan fysiikan (Wolff 1963, 53) avulla voidaan osoittaa

⁴ Juhani Pietarinen tiivistää tämän seuraavasti: ”[Wolff] uskoi, että kaikista asioista voidaan saavuttaa yleisesti päteviä totuuksia, kunhan vain valitaan oikeat peruseriaatteet ja määritellään käsitteet täsmällisesti sekä testataan periaatteista johdettuja hypoteeseja kokeellisesti” (Pietarinen 2015, 42).

⁵ Wolffin aikana tällainen luonnollinen synteesi ei ollut tieteen vallankumouksesta huolimatta itsestään selvää (Hettche & Dyck 2019, 17–18).

todeksi luonnon kausaalisuus, ja että olioiden päämääräsytyt osoittava teleologia seuraa fysiikasta mutta koskee sekä apriorista luonnollista teologiaa että käytännöllistä filosofiaa (Wolff 1963, 51 ja 53). Näin ollen Wolffilla järjen periaatteet ja kokemus muodostavat erottamattomasti inhimillisen tietämyksen – hän kutsuu filosofiaansa osuvasti järjen ja kokemuksen avioliitoksi (*“connubium rationis & experientiae”*, Wolff 1740, 864).⁶

Wolffin mukaan ontologia eli ensimmäinen filosofia⁷ on joko synnynnäistä (lat. *ontologia naturalis*) tai tieteellistä⁸ (lat. *ontologia artificialis*) (Wolff 2001, 12, 13). Tällä hän tarkoittaa sitä, että metafyyminen pohdinta on ihmiselle laji-tyypillistä ollen täten luonnollinen osa inhimillistä ajattelua, mutta kyseiset pohdinnat ovat vasta jalostettuina ja käsitteellistettyinä johdonmukaisia ja päteviä. Wolff esittää myös, että käytännöllisen filosofian väitteet perustuvat psykologiaan ja luonnolliseen teologiaan, ja edelleen, että näiden kahden väitteet perustuvat metafysiikan väitteisiin, jotka ovat perustavia.⁹ Toisin sanoen ne käytännöllisen filosofian väitteet, jotka ovat ylipäänsä osoitettavissa todeksi, tarvitsevat metafyyssisen perustan. (Wolff 1963, 47.)

Wolffin mukaan inhimillinen tieto jakautuu seuraavasti: (1) *Historia* on kokemukseräisen materiaalisen maailman olioita ja niin ikään kokemukseräisen immateriaalisen substanssin olioita eli mielen tiloja koskevaa tietoa eli *faktoja* (lat. *factus*). (2) *Filosofia* on faktoihin perustuvaa käsitteellistetympää tietoa koskien olioiden syiden (lat. *ratio*) tunnistamista ja mahdollisten olioiden ymmärtämistä (Wolff 1963, 17–18, 63). Näin ollen historia eli faktoihin perustuva kokemukseräinen tieto edeltää filosofista tietoa (Wolff 1963, 6). (3) *Matematiikka* puolestaan on kvantiteettia (lat. *quantitatis*) koskevaa tietoa, joka ilmenee kaikissa asioissa ja on tarkasti määriteltävissä (lat. *determino*). (Wolff 1740, 1–13; Wolff 1963, 3–16.) Wolffin inhimillisen tiedon jaottelua voidaan selvittää seuraavasti: Historiallinen tieto koskee luonnollisen ontologian mukaisesti osittain käsitteellistämätöntä tietoa eli faktoja kattaen aistihavainnot, introspektioon perustuvan havainnoinnin ja näihin liittyvät välittömät vaikutelmat. Filosofinen tieto koskee jalostetun tai tieteellisen ontologian mukaisesti käsitteellistettyjä faktoja ja erityisesti olioiden syiden tai perusteiden¹⁰ ymmärtämistä sekä yleisemmin mahdollisten olioiden ymmärtämistä. Matematiikka koskee olioiden identifiointia ja kvantifiointia.

⁶ Ks. Fugate & Hymers 2014, 17–20; Wolff 1963, 7.

⁷ Wolffin filosofiassa ontologia käsittelee olioita sinänsä (ks. Wolff 1963, 39; Wolff 2001, 1).

⁸ Ks. *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, s. v. *artificialis*.

⁹ Wolffin mukaan *universaali käytännöllinen filosofia* edeltää etiikkaa, jota seuraa taloustiede ja politiikka, ja nämä kolme ovat käytännöllisen filosofian erityisosat (Wolff 1963, 52). Käsittelemme Wolffin tieteen jaottelua tämän luvun lopussa tarkemmin.

¹⁰ Huomautettakoon, että käsitteet *causa* ja *ratio* eivät välttämättä tarkoita samaa.

Edelliset inhimillisen tiedon muodot eli historia, filosofia ja matematiikka ovat myös Wolffin tieteiden jaottelun pääluokat. Jaottelun alaluokat ovat Richard Blackwellin mukaan pääpiirteittäin seuraavat. Ensimmäiseksi filosofia jakautuu olioita ja inhimillistä toimintaa käsitteleviin tieteisiin. Ensin mainittu muodostuu metafysiikasta ja kappaleita (lat. *corpora* tai *res materiales*, Wolff 1740, 28) käsittelevästä fysiikasta, ja edelleen metafysiikka koostuu ontologiasta, luonnollisesta teologiasta, psykologiasta ja yleisestä kosmologiasta. Inhimillistä toimintaa käsittelevä tiede muodostuu puolestaan kognitiivisen toiminnan, tahtovan (lat. *affectivus*, Wolff 1740, 31; engl. *appetitive*) toiminnan, produktiivisen toiminnan ja teknologiaan liittyvän toiminnan tieteistä. Näistä tahtovan toiminnan tiede koostuu luonnon oikeuden, yleisen käytännöllisen filosofian, etiikan, politiikan ja talousjärjestelmien (lat. *oeconomiae*, Wolff 1740, 31–32) tieteistä. (Blackwell 1963, xii; vrt. Wolff 1963, 33–58; Wolff 1740, 28–52.)

Wolffin moniosaiseen tieteiden jaotteluun liittyy kaksi huomiota. Ensimmäiseksi Wolffin rationalismiin yhdistyy kokemus, koska historia eli kokemustieto edeltää filosofista tietoa, ja käytännöllisyys, koska inhimilliseen tahtovaan toimintaan liittyy filosofian soveltaminen. Näin ollen Wolffin filosofiassa rationaalisuus ei ole Lehrerin jaotteluun perustuen puhtaasti teoreettista, henkilöidenvälistä ja staattista, vaan pikemminkin sellainen muoto, johon yhdistyy edellisten lisäksi käytännöllisen ja dynaamisen aspektit. Toisin sanoen Wolffin rationalismin rationaalisuudessa yhdistyvät teoreettisen, käytännöllisen, staattisen ja dynaamisen aspektit henkilöidenvälisyyttä koskevan aspektin kanssa. Toiseksi pakotetun rationaalisuuden menetelmä, jota käsittelem tarkemmin seuraavassa luvussa, on yhteydessä Wolffin tieteiden jaotteluun seuraavasti: menetelmä liittyy erityisesti inhimilliseen tahtovaan toimintaan, joka koskee hyvän valitsemista ja pahan välttämistä, ja edelleen yleiseen käytännölliseen filosofiaan, etiikkaan ja politiikkaan. Pakotetun rationaalisuuden menetelmä nimittäin liittyy olennaisesti käytännöllisiin, eettisiin ja poliittisiin seikkoihin sen koskiessa ihmisten välistä toimintaa ja ihmisiin vaikuttamista. Tarkemmin sanottuna Wolffin filosofiassa yleinen käytännöllinen filosofia koskee ensimmäiseksi yleispätevien sääntöjen puitteissa tapahtuvaa volitionaalista¹¹ (lat. *affectivus*) toimintaa, toiseksi etiikka ihmisen vapaata ja luonnontilassa tapahtuvaa toimintaa sekä rajoitetumpaa yhteiskunnassa (lat. *societas generis humani*) tapahtuvaa toimintaa ja kolmanneksi politiikka valtiossa (lat. *respublica*) tai kansalaisyhteiskunnassa (lat. *status civili*) tapahtuvaa toimintaa. (Wolff 1740, 31– 32; Wolff 1963, 36–37.)

¹¹ Ks. *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, s. v. *affectivus*.

Wolff ja pakotetun rationaalisuuden menetelmä

Ihmisen toimintaan voidaan vaikuttaa erilaisilla suorilla ja epäsuorilla keinoilla, kuten ”töytäisyllä” (engl. *nudging*),¹² manipuloinnilla, indoktrinaatiolla ja propagandalla, suostuttelulla, palkitsemisella, uhkailulla tai väkivallalla. *Pakotetun rationaalisuuden menetelmä* tarkoittaa kansalaisten taivuttamista tai pakottamista rationaalisuuteen (ks. Pietarinen 2015, 42). Tähän menetelmään liittyy seuraava ehto: rationaalisuus ei ole täysin yksilön omaehtoisesta ajattelusta lähtöisin vaan ainakin osittain ulkosyntyistä eli *eksogeenista*. Pakotetun rationaalisuuden menetelmän vastakohtana voidaan pitää *omaehtoista rationaalista ajattelua*, joka on Wolffin mukaan optimi (ks. Wolff 1963, 88–120).¹³ Pakotetun rationaalisuuden menetelmää voidaan perustella esimerkiksi seuraavasti: (1) Ihmisen henkinen kehittyminen johtaa ihmisyyhteisöjen onnellisuuteen, joka on *summum bonum* eli korkein hyvä. (2) Rationaalisuuden lisääntymisestä seuraa parempi ymmärryskyky ja päätöksentekotaito. (3) Rationaalisuuden lisääntyminen hyödyllisine ominaisuuksineen edesauttaa ihmisyyhteisöjen onnellisuuden saavuttamista. (4) Siis asiat, jotka lisäävät ihmisen rationaalisuutta, kuten koulutus (vrt. Wolff 1934, 34–36), ovat tavoiteltavia. (5) Siispä ihmiset voidaan tarpeen vaatiessa taivuttaa tai pakottaa rationaaliksi.

Salliiko Wolff pakotetun rationaalisuuden menetelmän?¹⁴ Juhani Pietarisen mukaan vastaus on myöntävä:

Wolff rakensi [...] perustaa järjen valistukselle. Järki, ja vain se, voi luoda onnellisen elämän mallin, hän uskoi, ja valtion pitää ohjata kansalaisia kasvamaan sen mukaisesti, tarvittaessa jopa pakottaa heidät siihen. (Pietarinen 2015, 42.)

Wolffin teoksen *Kansojen oikeus tieteellisellä metodilla käsiteltynä (Jus gentium methodo scientifica pertractatum, 1749)* eräistä kohdista voidaan muodostaa argumentti pakotetun rationaalisuuden menetelmän puolesta seuraavasti:

¹² Ks. esim. Siipi & Koi 2021.

¹³ Wolffin näkemys tuntuu olevan aatteellisesti sukua Platonin filosofikuninkaita koskevalle näkemykselle. Platon kuvailee filosofikuninkaiden valtiota muun muassa seuraavasti: ”Valtiossa on joko filosofien tultava kuninkaiksi tai sitten niiden, joita me nyt sanomme kuninkaiksi ja hallitsijoiksi, on ryhdyttävä toden teolla ja vakavasti harrastamaan filosofiaa, niin että poliittinen valta ja filosofia sulautuvat yhteen” (Platon 2007, 199). Vrt. Wolff 1934, 27–36.

¹⁴ Osa Wolffin teoksista on hankalasti saatavilla. En löytänyt käyttämästäni lähteistä kohtaa, jossa hän argumentoi eksplisiittisesti pakotetun rationaalisuuden menetelmän puolesta.

- 1) Jokaisen valtion tulee pyrkiä täydellistämään (lat. *perficio*) itsensä (§ 35).
- 2) Tiedollinen, moraalinen ja älyllinen hyveellisyys on välttämätöntä valtion täydellistymiselle (§§ 42, 45 ja 53).¹⁵
- 3) Valtiolla on velvollisuus torjua täydellistymisen estävät asiat (§ 36).
- 4) Hallitsijalla on vastuu valtionsa täydellistymisestä (§ 38).
- 5) Suvereenin demokraattisen valtion hallitsijalla, joka käyttää järkeään oikein (lat. *recto rationis usu*),¹⁶ on ylin valta ja oikeus päättää ehdotettujen lakien toteutumisesta (§§ 20 ja 21).¹⁷ (Wolff 1749, 15, 27; Wolff 1934, 24–26, 28, 30, 34–35.)
- 6) Siis: jotta valtio voi täyttää velvollisuutensa täydellistyä (1, 3), hallitsija kantaa vastuunsa ja alkaa torjua tiedollisen, moraalisen ja älyllisen hyveellisyyden estävät tekijät (2, 4).
- 7) Siispä rationaalinen hallitsija voi pakottaa hyväksyttävin ja järkevin perustein sekä lakien avulla kansalaiset rationaalisuuteen (5, 6).

Edellisen argumentin perusteella vaikuttaa siltä, että Wolff hyväksyi pakotetun rationaalisuuden menetelmän.

Wolffin näkemys ja pakotetun rationaalisuuden menetelmä herättävät kriittisiä huomioita. Eräs liittyy siihen, että Wolff kannatti toisaalta filosofoinnin vapautta (lat. *libertatis philosophandi*), jonka mukaan filosofisen määrittelyn (lat. *definio*), arvioinnin (lat. *judico*) ja osoittamisen (lat. *probo*) on oltava omaehtoista eikä esimerkiksi yleiseen mielipiteeseen perustuvaa (Wolff 1963, 88; Wolff 1740, 79). Rationaalisuuden käsitteen monimerkityksisyyteen yhteydessä oleva ongelma syntyy, mikäli rationalistisen hallitsijan ja rationalististen kansalaisten näkemykset eivät käy yhteen: kumpi on tällöin tärkeämpää, filosofoinnin vapaus vai rationaalisen hallitsijan valitsema politiikka? Toinen ongelma koskee Wolffin rationalistista metodia. Hänen suhtautumisensa inhimillisen järjen ominaisuuksiin on nimittäin suhteellisen kritiikitöntä – Kantin tunnetun

¹⁵ Wolff puhuu kyseisissä kohdissa kirjaimellisesti tiedosta (lat. *cognitio*) (Wolff 1749, 32), häpeän tai kunnianttomuuden (lat. *dedecus*) välttämisestä (Wolff 1749, 36) ja oppineesta tai sivistyneestä (lat. *doctus*) sekä kultivoituneesta (lat. *culta*) valtiosta (Wolff 1749, 43). Lisäksi Wolff tekee erottelun sivistyneiden ja barbaaristen (lat. *barbarus*, Wolff 1749, 41) valtioiden kesken (Wolff 1934, 33–35).

¹⁶ Ts. rationalismin mukaisesti. Vrt. Wolff 1934, 35–36.

¹⁷ Tämä kohta tarkoittaa nähdäkseni korkeinta lainsäädäntövaltaa. Vrt. "*finxi poteft Rector civitatis maxime, qui ductum naturae secutus recto rationis usu definit, quaenam Gentes inter se pro jure habere debeant*" (Wolff 1749, 15); "he can be considered the ruler of the supreme state who, following the leadership of nature, defines by the right use of reason what nations ought to consider as law among themselves" (Wolff 1934, 17).

luonnehdinnan mukaan Wolff on dogmaattisista filosofiista suurin (ks. Kant 2013, 497–498; B xxxv–xxxvii). Kolmas ongelma koskee osin irrationaalisen ja osin itsekkäänä pidettävää ihmistä reaalipolitiikkavaihtoehtoineen: onko tosiasiaa mahdollista, että epätäydellinen ihminen kehittyisi lajina ja kykenisi voimistamaan rationaalisuuttaan Wolffin ajattelemalla tavalla?

Pakotetun rationaalisuuden menetelmä ja nykyaika

Onko Wolffin näkemys olennainen muutoin kuin historiallisesti? Tarkastellaan erästä viimevuotista tapahtumaa, joka voidaan yhdistää laajemminkin demokraattisten ja sivistyneiden valtioiden kokemuksiin haasteisiin: Yhdysvaltojen kongressitalo vallattiin suuren huomion saattelemana 6. tammikuuta 2021.¹⁸ Valtaajat väittivät tosiasioiden vastaisesti päättyneiden presidentinvaalien tuloksen perustuvan salaliittoon ja laajamittaiseen huijaukseen. Kuolemantapauksia vaatinut kaoottinen valtaus päättyi viranomaisten toimesta kongressitalon takaisinvaltaukseen.

Harry Frankfurt on tehnyt erottelun ensimmäisen ja toisen luokan halujen välille: halut ovat hänen mukaansa jäsenyneet hierarkkisesti siten, että *ensimmäisen luokan halut* (engl. *first-order desire*) kohdistuvat maailmassa kohteisiin ja asiaintiloihin *toisen luokan halujen* (engl. *second-order desire*) kohdistuessa ensimmäisen luokan haluihin. Lisäksi *toisen luokan volitiot* (engl. *second-order volition*) ovat toisen luokan halujen erikoistapauksia, jotka perustuvat toimijan tahtoon saaden aikaan harkintaan perustuvan teon tai tehden eron oman halun ja halun vastaisen teon suhteen. Esimerkiksi tupakoitsija, joka tupakoi tätä kuitenkin paheksuen, haluaa itse asiassa, ettei hän haluaisi tupakoida. Tällöin tupakoimattomuus on hänen tahtonsa, vaikka hän nikotiiniaddiktionsa eli liian voimakkaan ensimmäisen tason halun vuoksi tupakoiikin. Frankfurtin mukaan *umpimähkäinen* (engl. *wanton*) on puolestaan olento, jolta puuttuu toisen luokan volitiot. Tosin sanoen umpimähkäinen toimii vain ensimmäisen ja joidenkin toisen luokan halujen vallassa piittaamatta lainkaan tahdostaan ja halupreferensseistään. (Frankfurt 1971, 6, 7, 10–14.) Yhdysvaltojen kongressitalon valtaajien voi ajatella käyttäytyneen umpimähkäisesti, koska – huomioiden tapahtuman kaoottisen luonteen – vaikuttaa siltä, että he eivät kyenneet käsittelemään riittävästi ensimmäisen ja toisen luokan halujaan oman ehdokkaansa häviön hyväksymiseen liittyen.¹⁹ Valtaajat

¹⁸ Huomio tässä mainituista haasteista osoittautui entistä ajankohtaisemmaksi, kun tätä kirjoitusta viimeistellessäni oli käynnissä kaikin tavoin murheellinen ja valitettava hyökkäys Ukrainaan.

¹⁹ Kiitän Olli Koistista Frankfurtin näkemykseen liittyvistä huomioista.

eivät nimittäin olleet omaehtoisia halujensa eivätkä rationaalisia toimintansa suhteen, minkä seurauksena he toimivat piittaamattomasti ja otaksuttavasti ulkoisten toimijoiden agitoimina kuin persoonaton massa. Valtaajien olisi täten tullut vaatia itseltään itselähtöisiä ja jäsennellympiä perusteita järjettömän ja piittaamattoman toimintansa sijaan.

Wolffin näkemykseen liittyen voidaan kysyä, voiko rationaalisuuden lisääminen tai siihen pakottaminen parantaa toisen luokan halujen valitsemistaitoa ja voimistaa toisen luokan volitioita? Mikäli tämä on mahdollista, niin tällöin yksilöt voisivat esimerkiksi kouluttamalla, sivistämällä ja kehittämällä muutoin itseään vahvistaa rationaalisia ominaisuuksiaan, ja mikäli tämä epäonnistuu, yksilöt voisivat kääntyä sellaisten toimijoiden puoleen, jotka ymmärtävät toisen luokan volitioiden vahvistamista. Tällöin pakotetun rationaalisuuden metodi olisi perusteltua.²⁰

Turun yliopisto

²⁰ Kiitän *Valistuksen perinnöt* -kollokvion järjestelytoimikuntaa, palautteen antajia kollokvioesitykseni koskien ja Hemmo Laihoa hyödyllisistä kommentteista.

Kirjallisuus

- Beck, Lewis (1969). *Early German Philosophy: Kant and his Predecessors*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Blackwell, Richard (1963). Introduction. Teoksessa Christian Wolff: *Preliminary Discourse on Philosophy in General*. Käänt. Richard Blackwell. Indianapolis: Bobbs-Merrill, vii–xiv.
- Bristow, William (2017). Enlightenment. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition). <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/enlightenment/>>. Katsottu 15.12.2021.
- Frankfurt, Harry (1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person. *The Journal of Philosophy* 68 (1), 5–20.
- Fugate, Courteny & John Hymers (2014). Introduction to the Translation. Teoksessa Alexander Baumgarten: *Metaphysics*. Bloomsbury, 1–65.
- Grote, Simon (2017). *The Emergence of Modern Aesthetic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grote, Simon (2018). Domesticating Religious "Fanaticism" in Eighteenth-Century Germany. *Church History and Religious Culture*, 98 (1), 111–138.
- Helenius, Visa (2019). Riittävän perusteen periaate Leibnizilla, Wolffilla, Baumgartenilla ja esikriittisen kauden Kantilla olemassaoloa selitettäessä. Turun yliopisto (lisensiaatintyö).
- Helenius, Visa (2022). How Dare You Think Divergently! The novel thoughts of Kant and the Rationalists and The Restrictive Politico-Religio-Theological Framework in the 17th and 18th Centuries. *Approaching Religion* 12 (1), 36–54.
- Hettche, Matt & Corey Dyck (2019). Christian Wolff. Teoksessa Edward N. Zalta (toim.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition). <<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/wolff-christian/>>. Katsottu 15.12.2021.
- Huenemann, Charlie (2008). *Understanding Rationalism*. Stocksfield: Acumen.
- Hobsbawm, Eric (1954). The General Crisis of the European Economy in the 17th Century. *Past & Present* 5, 33–53.
- Israel, Jonathan (2001). *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*. Oxford University Press.
- Kant, Immanuel (1995). Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? Suom. Tapani Kaakkuriniemi. Teoksessa Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa (toim.): *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 76–86.
- Kant, Immanuel (2013). *Puhtaan järjen kritiikki*. Suom. Markus Nikkarla ja Kreeta Ranki. Työryhmän johtaja Olli Koistinen. Helsinki: Gaudeamus.

- Koivisto, Juha, Markku Mäki & Timo Uusitupa (toim.) (1995). *Mitä on valistus? Useita kääntäjiä*. Tampere: Vastapaino.
- Lehrer, Keith (1999). Rationality. Teoksessa John Greco & Ernest Sosa (toim.): *The Blackwell Guide to Epistemology*. Oxford: Blackwell, 206–219.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1998). *Theodicy Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*. Käänt. E. Huggard. Chicago: Open Court.
- Pietarinen, Juhani (2015). *Suomalaisen filosofian vaiheita*. Turku: Areopagus.
- Platon (2007). *Valtio*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Pollock, John (1999). Procedural Epistemology – At the Interface of Philosophy and AI. Teoksessa John Greco & Ernest Sosa (toim.): *The Blackwell Guide to Epistemology*. Oxford: Blackwell, 383–414.
- Rydberg, Andreas (2021). The Persona of the Wolffian Philosopher in Early Eighteenth-Century Germany. *Journal for Eighteenth-Century Studies* 44 (2), 189–204.
- Siipi, Helena & Polaris Koi (2021). The Ethics of Climate Nudges: Central Issues for Applying Choice Architecture Interventions to Climate Policy. *European Journal of Risk Regulation*, 1–18.
- Trevor-Roper, Hugh (1959). The General Crisis of the 17th Century. *Past & Present* 16, 31–64.
- Trevor-Roper, Hugh (2001). *The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation, and Social Change*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Wolff, Christian (1740). *Philosophia Rationalis Sive Logica Methodo Scientifica Pertractata Et Ad Usus Scientiarum Atque Vitae Aptata. Praemittitur Discursus Praeliminaris De Philosophia In Genere*. Francofurti Lipsiae Officina Rengeriana.
- Wolff, Christian (1749). *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*. Halae Magdeburgicae prostat in officina libraria Rengeriana.
- Wolff, Christian (1770). *Logic, or Rational Thoughts on the Powers of the Human Understanding; with their Use and Application in the Knowledge and Search of Truth*. Anonyymi kääntäjä. Pater-noster-Row: L. Hawes, W. Clarke ja R. Collins.
- Wolff, Christian (1934). *Law of Nations Treated According to a Scientific Method*. Käänt. Joseph Drake. Oxford: The Clarendon Press.
- Wolff, Christian (1963). *Preliminary Discourse on Philosophy in General*. Käänt. Richard Blackwell. Indianapolis: The Bobbs Merrill.
- Wolff, Christian (2001). *Philosophia prima sive ontologia methodo scientifica pertractata qua omnis cognitionis humanae principia continentur*. Zürich, Hildesheim & New York: Georg Olms.